

کارکردهای سواد رسانه‌ای بر حفظ و ارتقاء باورهای دینی جوانان

انسیه محمدیان-زهره چراغی^۱

چکیده

سواد رسانه‌ای در شکل‌گیری هویت و تعاملات انسانی بسیار مؤثر است. با پیدایش فناوری‌های نوین ارتباطی تغییرات بنیادینی در تعاملات و ارتباطات انسانی ایجاد شد. همچنین دین در تمدن بشری و هویت بخشی به انسان و جامعه دارای نقش مهم و اساسی است و اولین منبع هویت بخشی جامعه به شمار می‌آید. امروزه تأثیر رسانه‌ها بر افکار عمومی، بر کسی پوشیده نیست و رسانه‌های جهانی با استفاده از این ابزار کارآمد به دنبال تخریب فرهنگ و هویت دینی جوانان هستند که همین گستردگی ارتباطات بدون داشتن دانشی برای مواجهه با باورهای دینی، جوانان ایران را با بحران مواجه کرده است. پژوهش حاضر با هدف بررسی کارکردهای سواد رسانه‌ای در حفظ و ارتقای باورهای دینی جوانان صورت گرفته است. در این پژوهش از روش توصیفی و تحلیلی استفاده شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن بود که استفاده از رسانه‌ها بدون داشتن دانش و مهارت رسانه‌ای موجب تغییرات در میزان باورهای دینی جوانان شد بنابراین در دوره کنونی ایجاد احساس نیاز برای کسب دانش و مهارت سواد رسانه‌ای در بین جوانان و مجهز کردن آن‌ها به سواد رسانه‌ای تأثیر بسزایی در حفظ و ارتقای باورهای دینی آن‌ها دارد.

واژگان کلیدی: سواد رسانه‌ای، هویت دینی، باور دینی، جوانان، فضای مجازی

۱- کارشناسی حوزه، حوزه علمیه اسلام آباد غرب.

۲- دکتری تفسیر قرآن، دانشگاه جامع الزهراء قم.

مقدمه:

در عصر حاضر انواع رسانه وارد زندگی خانوادگی، کاری و اجتماعی انسان شده و شرایط متفاوتی را ایجاد کرده است. این امر میان افرادی که سواد رسانه ای دارند و کسانی که فاقد سواد رسانه ای هستند در برخورد با پیام های رسانه و اهداف و کارکرد های آن تفاوت بنیادینی به وجود آورده است. از آن جایی که رسانه ها منابع اطلاعاتی بسیار زیادی را ارائه می دهند و با توجه به قدرت عظیم رسانه ها و نقش روز افزون آن ها در شکل دهی و انتقال ارزش ها بعلاوه افزایش میزان کاربرد رسانه ها بدون آن که برخورد آگاهانه با آن ها داشت این امکان وجود دارد که توان ما را از جانب مشارکت فعال به صورت مشارکت انفعالی و بی حرکت در برابر پیام های رسانه ای در آورد. بنابراین مسئله مهارت های پردازش اطلاعات و مهارت های برتری دانش امری اساسی و بس مهم خواهد بود. این رسانه ها در عین حال که خود به خود به نهادی برای کنترل مدیریت نوآوری در جامعه تبدیل شده اند، مجرای هستند که از طریق آن ها ارزش ها، هنجار ها، شیوه های زندگی و طرز تفکر جامعه ساخته می شود.

رسانه ها با ارائه هنجارهای خاص اجتماعی به افراد تلقین می کنند رفتاری که توسط آن ها ارائه می شود رفتار مناسب اجتماعی است. و به دلیل فقدان الگوی مناسب و کمبود آموزش های لازم، مردم خصوصاً قشر جوان به سمت الگو هایی که در رسانه ها عرضه شده، گرایش پیدا می کنند. موثر ترین راه های ممکن برای بقا در این شبکه های اطلاعاتی که در سرتاسر محیط فرهنگی رسوخ کرده حفظ استقلال، افزایش مهارت ها و توانایی ها در برخورد با این امواج فراگیر است که تنها از طریق سواد رسانه ای ممکن می باشد. و با توجه به این که در ایران سهم سواد رسانه ای اندک است و این موضوع باعث نگرانی شده است فراگیری سواد رسانه ای به عنوان مهارتی لازم، امری ضروری است. زیرا سواد رسانه برقراری آگاهانه و متفکرانه را با رسانه می آموزد و نگاه دقیق و تحلیلی به رسانه های مکتوب دیداری و شنیداری را مهیا می سازد. بنابراین چه مخاطب آگاهی لازم در زمینه تحلیل پیام ها را داشته باشد چه آگاهی لازم را بدست نیاورده باشد فرآیند تأثیر رسانه ها ادامه دارد.

استفاده از رسانه ها بدون داشتن این مهارت ها اثرات نامطلوبی را به همراه دارد خصوصاً به دلیل شکاف که بین جوانان با والدین ایجاد شده است همچنین تنوع و تخصصی شدن رسانه های جدید، ضرورت ارتقای مهارت های سواد رسانه ای را مضاعف نموده است. زیرا وقتی شخص نسبت به رسانه ها و تعبیر آن ها کنترل بیشتری داشته باشد می تواند تأثیرات مثبت آن ها را تقویت کرده و تأثیرات منفی آن ها را کاهش دهد. بر رشد سواد رسانه ای عوامل مختلفی مؤثر است یکی از غنی ترین منابعی که انسان در آن پرورش یافته است و تمام ابعاد زندگی او را تحت تأثیر قرار داده، دین است. قطب نمای کشتی وجود

انسان، دین است که به فرد جهان بینی می دهد. و راه و روش زندگی را به انسان می آموزد و بر تمام ابعاد زندگی او پرتو افکنی می کند، و می تواند به عنوان عاملی تأثیر گذار در مواجهه درست با رسانه ها مورد توجه قرار بگیرد. سؤالی که در اینجا مطرح می شود این است که آیا رابطه ای میان سواد رسانه و توسعه هویت و باور های دینی جوانان وجود دارد؟

خانم نجمه ملاحی در تحقیقی با عنوان (نقش آموزه های دینی اسلامی در پیشگیری از آثار مخرب فضای مجازی بر خانواده) بیان می کند که پیدایش فناوری های نوین ارتباطی در دنیای کنونی، همراه با نوآوری های به وجود آمده در فضای مجازی، باعث اختلال در روابط خانواده ها گردیده است.

همچنین خانم مهتاب خانی در مقاله (نقش اعتقادات مذهبی در پیشگیری از آسیب های فضای مجازی) نشان می دهد که اعتقادات مذهبی به عنوان یک فاکتور فرهنگی و اخلاقی تأثیرات مثبتی در فضای مجازی میتوانند داشته باشند. و این اعتقادات ممکن است به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر رفتارهای آنلاین افراد تأثیر گذار باشند. همچنین ممکن است افراد با توجه به اعتقادات دینی خود، در فضای مجازی از رفتارهای مسئولانه تری بهره ببرند.

دکتر سمیه تاجیک اسماعیلی در مقاله (تبیین مفهوم سواد رسانه ای و ابعاد آن) علاوه بر تبیین سواد رسانه ای و ضرورت آن در عصر حاضر، به بررسی دیدگاه های مختلفی در این زمینه پرداخته است و یافته های این پژوهش نشان می دهد که ضرورت برخورداری از سواد رسانه ای، در دوره ای که رسانه ها هم از نظر تعداد و هم از نظر شکلی و هم از لحاظ محتوایی سراسر محیط زندگی فکری و فردی و اجتماعی انسان را فرا گرفته اند امری اجتناب ناپذیر است.

اما در هیچ یک از مقالات مذکور در مورد کارکردهای سواد رسانه در حفظ و ارتقای باور های دینی جوانان صحبتی به میان نیامده است. بنابراین با توجه به استفاده روز افزون جوانان از رسانه پژوهش حاضر نشان می دهد سواد رسانه با آماده ساختن فرد برای مقابله با پیام هایی که با ارزش ها و باورهای دینی فرد در تضاد تضاد هستند می تواند در حفظ باورهای دینی او تأثیر گذار باشد.

مفهوم شناسی

سواد

سواد در لغت به معنای خواندن و نوشتن است، کسی که سواد نداشته باشد به عنوان شخصی کم اطلاع می‌داند. اما با ظهور جامعه دانایی محور در قرن بیست و یکم، مفهوم سواد تغییر یافته است و سواد دیگر به معنای سنتی آن یعنی توانایی خواندن و نوشتن نیست بلکه مفهوم سواد در معنای جدید خود شامل سواد اطلاعاتی، سواد دیجیتالی و سواد رسانه ای است. بنابراین در عصر حاضر شکل و سطح سواد تغییر کرده و همه آحاد جامعه نیاز به سواد آموزی به معنای جدید دارند. در عصر کنونی کسی که به خواندن و نوشتن می‌داند و حتی تحصیلات دانشگاهی دارد، ولی به عنوان مثال نحوه استفاده از اینترنت و جستجو کردن در آن را نمی‌داند، یا توان درک پیام های رسانه ای را ندارد، با سواد فرض نمی‌شود.^۳

رسانه

در لغت اسم آلت از مصدر رسانیدن و به معنای رساندن و در اصطلاح علوم ارتباطات اجتماعی مراد از رسانه ، وسیله رسانیدن پیام از پیام دهنده به پیام گیرنده است.

همچنین رسانه به وسیله ای که اخبار و اطلاعات را به مردم می رساند تعریف شده است. مانند رادیو، تلویزیون، روزنامه، مجله و شبکه های اجتماعی. مدیا جمع کلمه مدیوم واژه ای لاتین است که اصطلاح معادل آن در زبان فارسی رسانه های جمعی، یا عمومی می باشد. و منظور از آن دسته ای از وسایل هستند که مورد توجه تعداد کثیری هستند و از تمدن های جدید پدید آمده اند.^۴

هویت

هویت در لغت به معنای هستی، وجود آن چه موجب شناسایی شخص باشد. هویت عبارت از حقیقت جزئی است یعنی هر گاه ماهیت با تشخیص لحاظ و اعتبار شود هویت گویند. و گاه هویت به معنی وجود خارجی است و مراد تشخیص است و هویت گاه بالذات و گاه بالعرض است.^۵

در فرهنگ عمید هویت به معنای حقیقت شی یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد اشاره شده است. به یک معنا، هویت عبارت است از آنچه سبب تشخیص و یا آنچه موجب شناسایی فرد می شود.^۶

هویت دینی از لحاظ روان شناختی در رابطه با رابطه آدمی با دین و مؤلفه های آن و میزان گرایش فرد بر حول ارزش ها و موازین دینی و چگونگی تأثیر آن ها در زندگی او در نظر گرفته شده که دارای ابعادی همچون رابطه فرد با خویشتن، رابطه فرد با خدا، رابطه فرد با جهان هستی است.

۴- فرهنگ معین

۵- فرهنگ معین

۶- فرهنگ عمید

کارکردی که دارند آثار کنترل ناپذیر و بحران زایی در جامعه امروز داشته است. استفاده از اینترنت و اخیراً شبکه های اجتماعی در میان ایرانی ها به شکل چشم گیری افزایش یافته و شواهد نشان می دهد. که این روند کماکان تداوم دارد.

فراگیری اینترنت، خصوصاً در میان جوانان ایرانی و فاصله آن با نسل های گذشته به صورت قابل توجهی به چشم می خورد. از این رو فقدان دانش مواجهه با رسانه در جامعه یک ضعف بزرگ به ویژه برای جوانان که بیشترین کاربران اینترنت می باشند محسوب می گردد. در جامعه ایران نسل سوم بر مبنای یک تقسیم بندی نسلی، بیشترین کاربران اینترنتی هستند که بیشتر از نسل های دیگر تحت تأثیر آثار ناشی از اینترنت؛ از جمله مسائل هویتی و بحران هویت دینی قرار می گیرند.

از آن جایی که انتقال ارزش ها و آموزه ها در قالب سنت از نسلی به نسل دیگر به دلیل تحولات ساختاری و جمعیتی ایران با اختلال مواجه شده است. این اتفاق، از یک طرف به جریان انتقال فرهنگ لطمه می رساند و از طرف دیگر موجب اختلال در حافظه تاریخی می گردد. بدین سان انتقال تجربیات سیاسی و فرهنگی دوره های پیشین به زمان حاضر به سختی صورت می پذیرد.

از آن جایی که بحران هویت به دلیل شرایط خاص جامعه و جوان بودن جمعیت گریبان جوانان را می گیرد و باعث ایجاد بی انگیزگی و بی مسئولیتی در آنها می شود و مانع از فعالیت های مفید و سازنده آنان می گردد باید بیشتر مورد بررسی قرار گیرد و در ارائه راهکارهای کلیدی بیش از پیش تلاش صورت گیرد)^۸.

در حال حاضر آسیب های استفاده بی رویه از رسانه ها در میان قشرهای مختلف جامعه به ویژه جوانان خود را نشان می دهد. بنابراین برای کاهش عوارض و آسیب های ناشی از آن باید روش هایی را برای مواجهه با آن ارائه نمود.

۸- اکبری، بحران هویت و هویت دینی، ش ۴، ص ۲۳۱-۲۱۹.

راهکاری که اکثر کشورهای پیشرفته از آن بهره برده اند رشد سواد رسانه ای است با وجود این که خود از بنیان گذاران و تولید کنندگان محتوا های رسانه ای و حتی شبکه های اجتماعی به شمار می روند. به دلیل شناختی که از آسیب ها و عوارض آن در جامعه داشته اند رشد سواد رسانه ای را سرلوحه کار خود قرار داده اند.

رشد سواد رسانه ای یک راهکار فرهنگی است که می تواند در میان مسئولان، نخبگان و آحاد جامعه وحدت نظر ایجاد کرده و با رشد سواد رسانه ای روحیه منتقدانه در میان جوانان گسترش یابد و هر محتوایی به سادگی بر روی باور ها و اعتقاداتشان تأثیر گذار نباشد؛ اما کارآمدی و موفقیت این طرح بزرگ فرهنگی در هر جامعه ای به مشارکت همه نهاد ها به ویژه از سوی خانواده ها به عنوان اولین نهادها در شکل گیری هویت فرد نیازمند می باشد.

عملیاتی کردن سواد رسانه باعث جلوگیری از کمرنگ شدن و یا جایگزین شدن رسانه به جای خانواده می گردد. بنا بر این نقش نهاد خانواده در کسب هویت دینی بیش از پیش روشن می شود.

اگر نهاد خانواده زمینه مناسبی را برای کسب هویت دینی فرزند خود فراهم نسازند و نتوانند الگو ها و هنجارهای هویت دینی را برای آنان ساخته و درونی کنند؛ افراد با احساس پوچی نسبت به هویت دینی خود محتوای جدید و جذاب را که از سوی رسانه ها ارائه شده را جایگزین می کنند. پس هویت دینی افراد کاهش یافته و یا تغییر می کند و به منابع دیگری که از سوی رسانه ها در دسترس است مراجعه می نمایند.

در عصر حاضر به دلیل وقوع انفجار اطلاعات و این که بخش عظیمی از انسان ها به خصوص جوانان در معرض پیامدهای آن هستند هویت مبنا و مفهوم گذشته خود را از دست داده است. و در نسل های جدید تغییرات هویتی شدیدی به وجود آمده که باعث بروز چالش ها و بحران های هویتی در جامعه گشته است. و هویت دینی از طرف خانواده ها انتقال می یابد و به جای این که انتقال هویت از سوی والدین در زمینه ارزش ها، باور ها و رفتارها و معیارهایی باشد که از رسانه ها، صنعت، فرهنگ، همسالان و جوانان دیگر حتی از دیگر کشورها متأثر است.

تصویری که رسانه از محیط به نمایش می گذارد در ایجاد احساس امنیت و آرامش یا نا امنی و تنش در جامعه مؤثر است، بنابراین میزان درک و فهم افراد از پیام های رسانه ای و تشخیص میزان افراط یا تفریط که احتمالاً در پیام های رسانه ای وجود دارد می تواند این مسئله را تحت الشعاع قرار دهد. بنابراین تغییر میزان تأثیر پذیری فرد از پیام ها بر مبنای میزان سواد رسانه ای او می باشد و انبوه اطلاعاتی که رسانه ها به افراد می دهند

باعث دشواری در گزینش پیام می گردد. و گاهی با ارزش ها و اعتقادات فرد در تضاد قرار گرفته و یا آن ها را دچار تناقض می سازد. و هویت فرد را متزلزل کرده و دستخوش تغییر می سازد.

بحث و نتیجه گیری

میزان استفاده از فضای مجازی میان جوانان به طور روز افزونی در حال گسترش است. جمعیت جوان ایران که بیشترین گروه سنی را به خود اختصاص داده اند، از فضای مجازی تأثیر می گیرند.

دین و هویت دینی، نقش محوری در جامعه ایران دارد. در واقع، هویت دینی از مهمترین عناصر تثبیت، وحدت و انسجام اجتماعی در جامعه ایران است. در گذشته هویت از راه نهاد خانواده و والدین شکل می گرفت و بیشتر ارتباطات به صورت فیزیکی و در یک سرزمین مشخص شکل می گرفت. اما امروزه با ظهور فضای مجازی، هویت دینی دچار تهدید و تحول شده است و الگوی های سنتی تعامل به چالش کشیده شده اند و در این میان جوانان به ویژه نسل سوم، بیشتر در معرض این فناوری ها هستند.

بنابراین با توجه به نظر متخصصان حوزه ارتباطات، جامعه شناسی، مدیریت فرهنگی در حال حاضر با ایجاد احساس نیاز برای کسب دانش و مهارت سواد رسانه ای در بین جوانان و مجهز کردن جوانان به سواد رسانه ای، می توان در حفظ و ارتقای باورهای دینی آن ها تأثیرگذار بود، زیرا با توجه به گسترش استفاده روز افزون از رسانه ها داشتن دانشی برای مواجهه با آن یک ضرورت غیر قابل اجتناب می باشد.

نتایجی که از این تحقیق به دست آمده این است که سواد رسانه ای در میزان حفظ و ارتقای باور های دینی نقش دارد و افرادی که از سطح بالاتری از سواد رسانه ای برخوردارند ثبات بیشتری دارند. اما در رابطه با شاخص های سواد رسانه ای، بین میزان مهارت فرد در انتخاب آگاهانه پیام و حفظ و ارتقای باور های دینی هم رابطه برقرار است و افرادی که مهارت لازم در انتخاب آگاهانه پیام دارند باور های آن ها از ثبات بیشتری برخوردار است. و به دلیل رابطه تنگاتنگ سواد رسانه ای و باورهای دینی هر چه سواد رسانه ای جوانان افزایش یابد باورهای دینی آن ها هم افزایش می یابد.

سواد رسانه با آماده ساختن فرد برای مقابله با پیام هایی که با ارزش ها و باورهای دینی فرد در تضاد هستند می تواند در حفظ باورهای دینی او تأثیر گذار باشد. در نتایج یافته های تحقیق نیز مشاهده می شود بین سواد رسانه ای و ابعاد آن با حفظ و ارتقای باورهای دینی رابطه مثبتی وجود دارد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
- اکبری، بهمن، بحران هویت و هویت دینی - پیک نور-علوم انسانی، بی جا، بی نا، چاپ ششم، ۱۳۸۷ ه.ش.
- امیری، سمیه، << مقاله تأثیر سواد رسانه بر بنیان خانواده >>، فصلنامه مدیریت رسانه، خرداد ۱۳۹۸، شماره ۴۴.
- باریکانی، زهرا، تبیین هویت دینی دانش آموزان و بررسی ارتباط آن با محتوای کتب دین و زندگی، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم اجتماع، ۱۳۸۵ ه.ش.
- بران، صدیقه، << مقاله سواد رسانه ای در برخورد با خشونت رسانه ای >>، روزنامه ایران، ۲۳ مهر ۱۳۸۲ ه.ش، شماره ۲۶۰۹.
- تاجیک اسماعیلی، سمیه << مقاله تبیین مفهوم شناخت سواد رسانه ای و ابعاد آن >>، فصل نامه مدیریت رسانه، بهمن ۱۳۹۵ ه.ش، شماره ۲۷.
- حاجیانی، ابراهیم، جامعه شناسی هویت ایرانی، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژی، ۱۳۸۸ ه.ش.
- حسنی، الهه، << مقاله نقش سواد رسانه ای در حفظ و ارتقای هویت دینی جوانان >>، ۱۳۹۴ ه.ش.
- خامنه ای، سید علی، بیانات آقا، ۲۰ مهر ماه ۱۳۹۱ ه.ش.
- خانی، مهتاب، نقش اعتقادات مذهبی در پیشگیری از آسیب های فضای مجازی، بی جا، بی نا، چاپ نهم، ۱۳۶۱ ه.ش.
- ساروخانی، باقر، جامعه شناسی ارتباطات، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۴ ه.ش.
- شکرخواه، یونس، << سواد رسانه ای >>، فصلنامه رسانه، ۱۳۸۵ ه.ش، شماره ۴.
- طباطبایی، محمد حسین، تفسیرالمیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ه.ش.
- << مقاله راه های مبارزه با آسیب های فضای مجازی قابل دسترسی در سایت نارتب >>.
- ملاحی، نجمه، << نقش آموزه های دینی در پیشگیری از آثار مخرب فضای مجازی بر خانواده، اولین همایش ملی آموزشی، کار آفرینی، توسعه ی فرصت ها، چالش ها، راهکارها >>، ۱۳۹۰ ه.ش.
- میری آشتیانی، الهام، مقدمه ای بر آسیب شناسی مسایل اجتماعی ایران، تهران، نشر فرهنگ، ۱۳۸۲ ه.ش.

- نجفی سولاری، حسن، << مقاله نقش سواد رسانه ای در حفظ و ارتقای هویت دینی جوانان >>، ۱۳۹۴، ه.ش.
- نشریه دین و ارتباطات، چاپ نوزدهم، ۱۳۹۱، ه.ش.